

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/78/51-57>

İradə Əlibala qızı Yusifova
AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi
irada.yusifova@list.ru

DÜNYA ƏDƏBİYYATINDA MÜHARİBƏ MÖVZUSU (MİXAİL ALEKSANDROVİÇ ŞOLOXOVUN YARADICILIĞI ƏSASINDA)

Xülasə

Dünya ədəbiyyatında müharibə və onun insan taleyinə təsiri haqqında çoxlu əsərlər yazılmışdır. Müharibə psxologiyasına nəzər salsaq situasiyalar dəyişdikcə insanların bir-birinə münasibətinin də dəyişdiyini, sülh şəraitində bir cür davranan adam müharibə şəraitində tamam başqa bir insana çevrildiyini müşahidə etmək mümkündür. Görkəmli rus yazıçısı M.A.Şoloxovun sözügedən əsərlərində bu proseslər bütün incəlikləri ilə ədəbi təsvirini tapmışdır.

Tədqiqatçı əmindir ki, M.A. Şoloxovun müharibə mövzulu əsərləri gənc nəslin hərbi - vətənpərvərlik tərbiyəsinə təsir göstərən ən qiymətli incilərdir. İstedadlı yazıçı bu mövzulu əsərləri ilə sübut etmişdir ki, ədəbiyyat harmoniya, balans yaratdığı halda, müharibə insanlığa bədbinlik gətirərək bu balansı dağıdır.

Açar sözlər: *müharibə, M.Şoloxov, povest, vətən, roman*

İrada Alibala Yusifova

The theme of war in world literature (based on the works of Mikhail Alexandrovich Sholokhov)

Abstract

Many works of art have been written about war and its impact on the fate of people. If we look at the psychology of war, we will see that as the situation changes, the attitude of people towards each other changes, and a person who behaves the same way in peacetime becomes a completely different person in a war. In these works, this process found a literary description with all its subtleties.

The presence and manifestation of new wonderful works on the military-patriotic theme leads to the development and education of higher emotions in people. Literature creates harmony, balance, and war destroys them.

The content of the analyzed works shows that the heralds of peace raise their voices against all the wars that devastated the continents and claimed the lives of millions of soldiers and people. This theme is still actual today.

Key words: *war, M. Sholokhov, story, motherland, novel*

Giriş

İnsanlığ mövcud olandan müxtəlif səbəblərdən müharibələr baş vermiş və bu müharibələr acı nəticələrə, insan fəlakətlərinə, faciələrə səbəb olmuşdur. Bütün bunlar onu deməyə imkan verir ki, ədəbiyyatda müharibə və insan heç vaxt köhnəlməyən mövzulardır. Unudulmayacaq bir məsələ də var ki, insanların müharibəyə baxışı da zamanla dəyişir. Troya müharibəsi fərdlərin toqquşması nəticəsində baş vermişdi və müharibənin iştirakçıları bu savaşı alın yazısı kimi dəyərləndirənlər də, sonrakı dövrlərdə baş verən müharibələrin mahiyyəti dəyişərək, fərdlərin savaşı toplumların savaşıyla, toplumların savaşı isə xalqların savaşı ilə əvəz olunmuşdur.

1. Dünya ədəbiyyatı və müharibə mövzusu

Dünya ədəbiyyatında müharibə mövzusunda yazılmış çoxlu sayda ədəbiyyat inciləri mövcuddur. Bunlardan biri qəhrəmanı son nəfəsinə qədər döyüşərək qəhrəmancasına həlak olmuş bütün naməlum əsgərlərin rəmzi hesab olunan Boris Vasilyevin “Adı siyahıda yoxdur” povestidir. Digər müharibə mövzulu əsərlərdə də hadisələr real həyatdan götürülmüşdür. Leytenant Drozdovskinin həyatının bir gününün təsvir olunduğu, 1942-ci il Stalinqrad döyüşünün bütün dəhşətlərini oxucunun gözləri qarşısında canlandırılan Yuri Bondarevin “Qaynar qar” romanı bu maraqlı əsərlər sırasındadır. Birinci

Dünya Müharibəsi dövrünə nəzər salsaq, Brook və McCrae'nin əsərləri, qarşıdurmanın ilk mərhələlərində müharibə qurbanlarının vətənpərvərliyini tərənnüm etsə də, zaman keçdikcə müharibənin amansız dəhşətləri insanlarda daha qaranlıq düşüncələrə səbəb oldu. Bəziləri, ingilis şairi Vilfred Oven kimi, yazılarında müharibənin acınacaqlı həqiqətini əks etdirməyi özlərinin borcu hesab etdilər. Ovenin yazdığı kimi: “Bu gün bir şairin edə biləcəyi yalnız xəbərdarlıq etməkdir. Odur ki, əsl şair doğru danışmalıdır. “Məhv olmuş gənclik Marşı”nda Oven “mal-qara kimi qırılan” və “silahların dəhşətli qəzəbi” olan əsgərləri təsvir edir. Müharibənin dəhşətli gerçəkliklərini əks etdirən digər görkəmli əsərlər arasında ingilis yazıçısı Ford Madox Ford tərəfindən “Paradın Sonu” və Şərq cəbhəsindən rus - sovet yazıçısı Boris Pasternak tərəfindən əsas xarakterin döyüş meydanlarında aldığı xəsarətlərin təsvir edildiyi “*Dr. Zhivago*” əsəri mühüm yer tutur. “Böyük müharibə”nin ən məşhur əsərlərindən birində amerikalı yazıçı Ernest Heminqvey Birinci Dünya müharibəsinin xaos, sərt fonunda bir əsgər və bir tibb bacısının tutqulu sevgi hekayəsini oxucularına təqdim edir (12). Birinci Dünya müharibəsinə ədəbi cavab yalnız cəbhədəki dəhşətlərin real təsviri deyil, eyni zamanda müharibənin özündən sonra cəmiyyətdəki buraxdığı izlərdir. Tanınmış ingilis yazarı Virjiniya Volf, əsərlərində müharibənin təsirindən yaranmış bəlaları, fəlakətləri əsas göstərmiş, müharibə törədicilərini müharibənin acı həqiqətlərini görməyə çağırmışdır. Müəllif məşhur romanı “*Mrs Dallovey*” yazarkən, müharibə bitsə də, hər kəs, o cümlədən romanın qəhrəmanlarından biri, post- travmatik stress pozuntusu kimi tanınan ağır bir beyin sarsıntısı keçirmiş və onun təsiri altında qalmışdı (8).

Müharibədən qaynaqlanan məyusluq ənənəvi yazı tərzini pozan, təbiətə dair romantik baxışları tərk edən və personajların daxili dünyasına yönəlmiş bir janr olan modernizmin yaranmasına təkan verdi. Tanınmış alman yazarı Erik Maria Remark “*Qərb cəbhəsində hər şey sakitdir*” kitabında yazdığı kimi: “İndi biz hələ müharibə içərisində olduğumuz üçün bütün şeylər içimizdə daş kimi boğulur, müharibədən sonra yenidən oyanacaqlar və sonra həyat və ölümün ayrılması başlayacaq” (5).

Müharibə və onun insan taleyinə təsiri haqqında istər Qərb ədəbiyyatında, istərsə də sovet ədəbiyyatında silsilə təşkil edəcək çoxsaylı nümunələr vardır. Mixail Şoloxovun “*İnsanın taleyi*”, Konstantin Simonovun “*Dirilər və ölümlər*” Aleksandr Tvardovskinin “*Vasili Tyorkin*” əsərləri bu silsilənin maraqlı nümunələridir. Bu ədəbi nümunələr oxucunun keçmiş və gələcək, olum və ölüm, sülh və müharibə barədə düşüncələrinə işıq tutur. “*İnsanın taleyi*” hekayəsi 1946-cı ildə yazıçının təsadüfən rastlaşdığı bir döyüşçünün öz həyat hekayətinin söyləntiləri əsasında yazılmışdır. K. Simonovun ən güclü nəsr əsəri hesab olunan “*Dirilər və ölümlər*” əsəri də müəllifin Berlinə qədər keçdiyi döyüş yolunun təsvirini səhifələrində əks etdirmişdir. Aleksandr Tvardovskinin “*Vasili Tyorkin*” əsəri də əsl vətənpərvərlik örnəyinə çevrilmiş, Vətən uğrunda ölüm – dirim savaşı aparan əsgər, Vətəninə ürəkdən sevən gənc Tyorkinin simasında səngər yoldaşını, köhnə dostunu, özünü görmüş, əsərin təsir dairəsi o qədər güclü olmuşdür ki, döyüşçülər tezliklə əsərin baş qəhrəmanını örnək kimi qəbul edib ona bənzəməyə çalışmışdılar. “*Əsl insan haqqında povest*” əsəri qələmə alan arxa cəbhədə partizanlıq etmiş, qanlı Stalinqrad və Kursk döyüşlərində vuruşmuş müəllif Boris Polevoy bu əsərində döyüş zamanı təyyarəsi vurularkən hər iki ayağını itirmiş, amma özündə güc və iradə taparaq yenidən cəbhəyə qayıtmış təyyarəçi Aleksey Meresyevin həyatını dolğun şəkildə təsvir etmişdir. 1942-ci ildə könüllü cəbhəyə yollanan Viktor Astafyev “*Lənətlənmiş və öldürülmüş*” romanında müharibəni – “insanlığa adına ləkə” kimi qiymətləndirmiş, müharibənin törətdiyi dəhşətləri bütün təfərrüatları ilə təsvir edərək məqsəd və məramından asılı olmayaraq onu insanlığa qarşı ən böyük cinayət adlandırmışdır.

Boris Vasilyevin “*Üfüqlər burada sakitdi*” romanındakı hadisələr də real tarixi faktlara söykənir. Böyük Vətən müharibəsi zamanı yeddi cəsur döyüşçünün Murmansk silah-sursat daşıyan qatari partlatmağa cəhd göstərən alman diversiya qrupunu məhv etməsi geniş rezonans yaratdı. Bu hadisəni qələmə alarkən isə müəllif real kişi qəhrəmanları romanda qadın qəhrəmanlarla əvəz etmişdi. Romanda qəhrəmanlıq, vəzifə borcu, döyüşən cəsur qadın əsasmövzular kimi göstərilir. Onlar vətənlərinin şərəfi üçün kişilərlə birlikdə mübarizə aparırlar. Hər biri bir insandır, hər birinin həyata dair planları, öz ailələri var. Ancaq qəddar müharibə hər şeyi əllərindən almışdır. Müəllif qəhrəmanın dili ilə müharibənin dəhşətli olduğu düşüncəsini səsləndirir, - çünki qadınların həyatının məhvi, bütöv bir xalqın həyatının məhvi demək idi.

Müəllif əsərdə möhkəm iradəyə malik olan rus qadınlarının uzun müddət işğala qarşı necə mübarizə apardıqlarını göstərmiş, onların hər birinin tərcümeyi-halından ayrı-ayrılıqda danışmaqla arxa və ön cəbhədə zərif cinsin nümayəndələrinin hansı sınaqlarla üzləşdiyini diqqətə çatdırmışdır. “Heç kimə aman verilmədi və bu şərtlərdə qızlar düşmənin amansız zərbəsini aldılar, hər biri müharibənin qurbanları oldu. Xalqın bütün qüvvələrinin iradəsindəki bu çıxılmaz gərginlik Boris Vasilyevin əsas ideyası kimi verilir. Bütün dünyanı nasizm zülmündən qurtarmaq üçün gələcək nəsilləri dünyaya gətirmək və böyütmək arzularını qurban verdilər” (10).

Birinci Dünya müharibəsindən sonra insanlıq tarixi tamamilə başqa bir mərhələyə qədəm qoydu və müharibənin törətdiyi acı nəticələr, dəyişikliklər həyatın bütün sahələrinə öz təsirini göstərdi. Güclü dövlətlərin siyasi maraqlarının toqquşması yeni müharibənin başlanmasına səbəb oldu. Hər dövrdə olduğu kimi müharibə dövrünün də yeni yazıçılar nəsli yetişməyə başladı. Bu dövrün parlaq simalarından biri uşaqlığı, gəncliyi müharibə ilə zədələnmiş və onun acı nəticələri bütün həyatına və yaradıcılığına təsir göstərmiş böyük rus yazıçısı M.A. Şoloxov idi.

Təsadüfi deyil ki, ədəbiyyatşünaslar Şoloxovu Tolstoy, Dostoyevski ənənələrinin davamçısı hesab edirlər. Gələcəkdə baş verəcək hadisələrin seçildiyi məkanın uzun-uzadı təsvirləri, idillik ovqat, təbiətin atmosferi və obrazların daxili aləminin bu atmosferlə uyğunlaşması, kinomatoqrafik detallar XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərinə xas olan təhkiyə tərzidir. Bu ədəbi tipologiya 50-ci illərə qədər davam etdi. Sözsüz ki, M. Şoloxov realist yazıçı idi və öz yaradıcılığında da realizm ənənələrinə sonadək sadıq qaldı.

2. Mixail Aleksandroviç Şoloxovun yaradıcılığında müharibə mövzusu

XX əsrin böyük rus yazıçısı Mixail Şoloxovun yaradıcılığında danışarkən müharibədən danışmamaq mümkün deyil. Müharibə mövzusu Şoloxovun ən böyük əsərlərinin əhəmiyyətli mövzularından biridir. Bu mövzunu müəyyən edən ən əsas faktorlardan biri yazıçının özünün şəxsiyyətidir. Yazıçı əmin idi ki, o, mütləq cəbhədə olmalıdır. Müharibənin ikinci günü “Sakit Don” romanı üçün ona verilmiş birinci dərəcəli Stalin mükafatını SSRİ Müdafiə Fonduna köçürmüşdü. Daha sonra o, S.K.Timoşenkoya məktub göndərərək ondan xahiş etmişdi ki, onu Fəhlə-Kəndli Qızıl Ordu sıralarına yazsın. Şoloxov cəbhəyə səfərbər olunmuş digər yazıçılarla birgə müharibəni “Qızıl ulduz”, “Pravda” qəzetlərinin və Sovet İnfobürosunun hərbi müxbiri kimi başa vurmuşdu.

Mixail Şoloxovun sənətkarlığı onda idi ki, hansı tərəfin qalib olmasından asılı olmayaraq müharibənin insanlığa vurduğu sağalmaz yaraları kiçik bir əsərdə göstərə bilmişdi. Professor Buludxan Xəlilov böyük yazıçı haqqında qeydlərinin birində haqlı olaraq yazır ki, “Yazıçı üçün təkcə mövzunun aktuallığı hər şeyi həll edə bilməz. Aktual olan mövzunu oxucuya təqdim etməyi bacarmaq lazımdır. Məhz bacarmaq. Bunu Mixail Şoloxov bacarmışdır” (Xəlilov, 2016:68). Yazıçının məşhur “Sakit Don” əsərində o dövrün, zamanın ruhu, intonasiyası qabarıq hiss olunur. Epoxanın daxili mexanizmi belə qurulmuşdu və M. Şoloxov da öz zamanının övladı idi. Amma “İnsanın taleyi” bütün ideologiyaların fəvqündə olan bir əsərdir.

M.Şoloxovun bütün əsərləri zəngin həyat təcrübəsinə və real həyat hekayələrinə əsaslanır. M. Şoloxov 1941-ci ilin avqustunda E.P.Petrov və A.A.Fadeyevlə birlikdə Qərb cəbhəsinə gəlmiş, oktyabrda Cənub cəbhəsinə, dekabrda Cənub-Qərb cəbhəsinə, 1942-ci ilin yanvarında isə Cənub cəbhəsinə göndərilmişdi. 1942-ci ilin sentyabrından 1943-cü ilin mayına kimi Stalinqrad cəbhəsində xidmət etmiş yazıçını əzablı, çətin həyatı, itkilərlə əzab və məhrumiyyətlərlə dolu olan cəbhə həyatı müdrikləşdirmiş, kamil bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmışdı. Həyatda əzablar, çətinliklər insanı uğura aparan yolda önəmli bir faktordur. Şoloxov həmişə sovet xalqının qələbəsinə inanmışdır. Ancaq o, gözəl başa düşürdü ki, bu insan həyatları bahasına başa gələcəkdir. Mixayıl Şoloxovun həyat və yaradıcılığına da bu öz təsirini göstərmişdir. Təkbizəməkdir ki, onun məşhur Nobel mükafatını almasında və dünyanın ən məşhur yazıçıları siyahısına daxil olmasında keçdiyi həyat yolu müstəsna rol oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, onun müharibə mövzusunda yazdığı “Sakit Don” əsəri 1965 –ci ildə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Ona Nobel mükafatı “Sakit Don” əsərində “Rusiya tarixi üçün mühüm dövrdə Don kazakları haqqında eposun mükəmməlliyinə və bədii təsir gücünə görə” verildi (13).

M.Şoloxov “İnsanın taleyi” əsərində həm bir vətəndaş, həm də bir yazıçı kimi böyük fəlakətlərə, bədbəxtliklərə səbəb olan müharibələri pisləyir, hegemon dövlətlərin öz məkrli siyasətlərini həyata

keçirmək istəklərinə qarşı çıxış edərək bütün müharibələrə qarşı etiraz səsinə ucaldır. O, sözü gedən əsərdə Sokolov obrazını yaratmaqla müharibədə əzizlərini, doğmalarını itirmiş bütün insanlara təsəlli verir. Əsərin baş qəhrəmanı sayılan Sokolov bütün ailə üzvlərini itirməsinə baxmayaraq, müharibədən sonra tək qalmış Vanyanı himayəyə götürərək yaşamaq üçün özünə səbəb tapa bildi. Müharibənin çətin dönməmindən keçərək övladlarını itirən atalar atalarını itirmiş vanyalar üçün öz ataları əvəz etməlidir. Yazıçı müdrikcəsinə müharibənin insanları ayırdığı kimi, həm də onları birləşdirmək bəşəri ideyasını oxucularına sənətkarlıqla çatdırmışdır. Tanrı bütün itkilərin müqabilində Sokolova Vanyanı bəxş edir. Sokolov Vanyanın öz bəxtəvər uşaqlığını yaşaması üçün sonrakı həyatını ona həsr edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, M.Şoloxov Sokolov obrazında rus milli xarakterinin ən mühüm cizgilərini vermişdir. Sokolov faşistlərlə münasibətdə itaətkarlığa yox, təmkinliliyə üstünlük verməklə, rus insanının zəngin, sadə, insanlıq və şəxsi keyfiyyətlərini əks etdirmişdir ki, bu xüsusiyyətlər onun xarakterik cizgiləri kimi diqqəti cəlb edir (8).

Elə Vanyaya sahib çıxmaqla Andrey Sokolov müharibənin vurduğu yaraları bir fərd olaraq sağaltmaq istəyir, bu yolda özü nümunə olur. Çünki müharibənin törətdiyi dağıntılar xalqların tarixi taleyində dərin iz buraxır və bu yaraları sağaltmaq üçün uzun bir zamana ehtiyac yaranır. Şəhərlər dağılırsa, insan nəslı budanır, şikəst edilir, ruhi-mənəvi sarsıntılar insanların sonrakı həyatına təsir göstərir. Arxa cəbhədə sağ qalanlar da mənən yaralanmış insanlardır. Əsərdə müharibə bəşəriyyətin rifah içində yaşaması üçün bir maneə hesab olunur və yaşamaq, var olmaq üçün bu təhlükəni dəf etməyin lazım olduğu vurğulanır.

Don kazaklarının bəxtinə düşmüş məhrumiyyətlər, kataklizmlər Mixail Şoloxovun qələmində ədəbiyyat faktına çevrildi. “İnsanın taleyi” isə konkret olaraq bir fərdin və ya fərdlərin deyil, bütöv şəkildə insanlığın taleyini özündə ehtiva edir. Ədəbiyyatın başlıca predmeti insandır və Şoloxov bu əsərdə iki rus insanının timsalında həyatın əbədi qanunu olan doğuluş və ölümü bir hadisə kimi gerçəkləşdirir. Bu əsərdə insanın ölümü birbaşa təsvir edilmir. Ölümə mübarizə aparan insanın tədricən ölümə məğlub olmasını, məhv olma prosesini ağırlı şəkildə göstərir. Amma bu ölüm həyatın sonu deyil, bütün itkilərə rəğmən insan yaşamağa məhkumdur. Ölənlərin yarımçıq qalan ömrünü qalanlar davam etdirir. Həcmcə kiçik olsa da əsərin mərkəzində mahiyyət etibarilə böyük bir məqsəd dayanır. Elə əsərlər var ki, əhatə dairəsi genişdir, amma dərin deyil. Amma “İnsanın taleyi” özündə həm genişliyi, həm də dərinliyi birləşdirir, oxucunun yaddaşında dərin iz buraxır. Bu əsərdə insanın məğlubedilməzliyi, həyat dözülməz olanda da özündə güc tapıb yaşamaq üçün bir səbəb tapa bilməsi xüsusiyyətidir (4).

Şoloxovun “Sakit Don” romanı dünya ədəbiyyatının ən qüdrətli əsərlərindən, şedevrlərindən biridir. Bu əsərin ən başlıca qəhrəmanlarından biri, bəlkə də lap elə baş qəhrəmanı zamandır. Sözü gedən əsərdə yazıçı həmin dövrün müharibə şəraitini və onun insanların həyatına, taleyinə təsirini dövrün bütün reallıqları çərçivəsində təsvir etmişdir. Şoloxovun “Sakit Don” əsərində konkret siyasi və tarixi şəraitdən asılı olmayaraq əbədi (ümumbəşəri) dəyərlərin əsas mənəvi imperativ olduğu da oxucuya çatdırılır. Yəni əsərin problematikası milli problematikanın hüdudlarından kənara çıxır. M.Şoloxov bunu Qriqori Melexov obrazında bir-birinə qarşı ideologiyaların mübarizəsi ilə açıqlayır. Mərhum tərcüməçi Cahanbaxş Soloxovun “Sakit Don” əsərini dilimizə çox yüksək səviyyədə tərcümə etməklə, müəllifin insanlara çatdırmaq istədiyi dəyərləri bütün incəlikləri ilə təsvir etmişdir (1).

Mixail Şoloxovun “Sakit Don” roman - epopeyasında kapitalizmin yayılması- nın, Birinci Dünya müharibəsinin, rus inqilablarının və vətəndaş müharibəsinin kazakların həyatına və tarixi talelərinə təsiri əksini tapmışdır. Sadə əsgərdən diviziya komandiri vəzifəsinə, general rütbəsinə qədər yüksəlmiş Qriqori Melexovun obrazında çarizm, kapitalizm və sosializm tərəfdarına xas xüsusiyyətlər verilir. Lakin sonra isə bütün bu ideyalar qəhrəmanın içində öldürülür. Sonda müharibənin hər üzünü görmüş Qriqori Melexov bir kazakkimi nə yaranmış sovetlərə qarşı çıxır, nə də ki, onun qurulması üçün mübarizə aparır. Arzusu ailəsinin başına keçib əkin əkmək, torpaq becərmək olmuş qəhrəman mübarizədən imtina edərək neytral mövqedə dayanır. Yaxınlarını, doğmalarını itirmiş Qriqori Melexov «həyatda onu torpaqla və bütün bu nəhəng, soyuq günəş altında parıldayan dünya ilə bağlayan yeganə yadigarı» oğlu Mişatka ilə qalır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Sakit Don”da yazıçı həmçinin milli mənsubiyyət probleminə də toxunur. Lakin, yazarlar bu problemi müxtəlif şəkildə əksətdirirlər. M.Şoloxov kazakların milli mənsubluğu sualına konkret cavab verir. Milli mənsubiyyətləri mübahisə doğuran kazaklar gah rus millətinin subetnik qruplarına aid edilir, gah da türk xalqları ilə qarışıqdan formalaşdığı iddia edilir. Kazaklar isə özlərini heç bir subetnosə və ya qarışığa aid etməyərək, özlərini ayrıca xalq hesab edirlər. M.Şoloxov “Sakit Don” roman-epopeyasında kazakların mənşələrinə necə yanaşması faktına komissar Ştokmanın kazakların rusların törəməsi olması replikasına cavabı ilə toxunur: “Kazaklar kazaklardan əmələ gəlib” (9).

M.Şoloxov “Sakit Don” roman-epopeyasında kazak etnosunun taleyini göstərir. “Sakit Don”un problematikası ənənəvi milli həyat tərzinin və dəyərlərin sosial kataklizmlər nəticəsində dəyişməsi ilə əlaqəlidir. Bu əsərdə xalqın keşməkeşli taleyi, müharibə və inqilabın mənəviyyatda əmələ gətirdiyi köklü dəyişikliklər realist üslubda göstərilir. Şoloxovun əsərlərindəki kazaklar rus ədəbiyyatında olan digər kazaklardan əsaslı şəkildə fərqlənir. “Sakit Don”da epoxal kolliziyalar təhlil və təsvir olunaraq təkcə bir nəfərin yox, bütöv bir sosial təbəqənin taleyi ön plana çəkilir.

Mixail Şoloxovun müharibənin təbiətə, insanlığa olan dağıdıcı təsirlərin, əsərdəki baş qəhrəmanın keçirdiyi hiss və həyəcanların gözəl, məxsusi bir üslubla təsvir olunduğu “Nifrət dərsi” əsərində göstərilir: Müharibə vaxtı ağacların da taleyi insanların taleyinə bənzəyir. Mən bizim topların atəşindən, güllələrindən kəsilib məhv olan böyük bir meşə sahəsi görmüşdüm. Həmin meşələrdə bu yaxınlarda Şş kəndindən qovulub çıxarılmış almanlar özləri üçün istehkam düzəltmişdilər. Onlar burada dayanmaq fikrində idilər, lakin ölüm ağaclarla bərabər onları da kökündən biçmişdi. Kəsilmiş şam ağaclarının gövdələri altında alman soldatlarının cəsədləri tökülüb qalmışdı. Parça-parça olmuş bu cəsədlər yaşıl pöhrəlikdə çürüyürdü. Çürüyən cəsədlərin kəskin, boğucu üfunətini mərmilərin qırıp parçaladığı şam ağaclarının qatranlı ətri də dağıda bilmirdi (Şoloxov, 1975: s. 186). Əsərin obrazlarından olan leytenant Gerasimovun sözləri insanı düşündürür: Biz əsil döyüşçü kimi vuruşmağı da, nifrət etməyi də, ürəkdən sevməyi də öyrənmişik. Müharibə kimi məhəng daşında insanın bütün hissələri billurlaşır. Adama elə gəlir ki, sevgi və nifrəti heç vaxt yan yana qoymaq olmaz... Faşistlərin mənim vətənimə və şəxsən mənim özümə vurduqları zərəre görə mən onlara dərinədən nifrət bəsləyirəm, eyni zamanda öz xalqımı bütün varlığım ilə sevirəm, onun faşizm əsarəti altında əzab çəkməsini istəmirəm. Məni də, bizim hamımızı da bu cür amansızcasına, misilsiz bir qəzəblə vuruşmağa vadar edən də məhz budur (Şoloxov, 1975: 210).

Şoloxovun oşerkləri tək oxucular deyil, həm də yazıçılar tərəfindən etimad və maraqla qarşılardı.

Özünün “Hərbi əsirlər” oşerkində Şoloxov qeyri-standart bir yol seçmişdi – o sadəcə vuruşan xalqın qəhrəmanlığını göstərmir, o bunu faşist hərbi əsirlərinin dili ilə diqqətə çatdırmışdır.

Müharibə mövzusu Şoloxov üçün yeni deyildi. O, artıq bir dəfə bu janra müraciət etmişdi. Şoloxovun “Sakit Don” roman-epopeyasının ikinci cildi vətəndaş müharibəsinə həsr olunmuşdu. Buraya Şoloxovun “Sakit Don”dan əvvəl yazmağa başladığı “Don hekayələri” kitabından Kornilov qiyamına aid fəsilər də daxil edilmişdi. Əsərin bu hissəsinin dəqiq tarixi vardır: 1916-cı ilin sonu – 1918-ci ilin əvvəli.

Bolşeviklərin şuarları öz torpaqlarına sərbəst ağalığ etmək istəyən kasıbları cəlb edirdi. Ancaq vətəndaş müharibəsi baş qəhrəman Qriqori Melexovun qarşısına yeni suallar çıxarır. Hər iki tərəf, ağlar da, qaralar da bir-birini qıra-qıra öz həqiqətini axtarır. Qırmızılardan yanına düşən Qriqori düşmənlərin qəddarlığını, bərkəməzliliğini, qana susamışlığını görür. Müharibə hər şeyi dağıdır: ailələrin öz axarına düşmüş həyatını, dinc əməyi, ən axırıncı şeyini alır, məhəbbəti öldürür. Şoloxovun qəhrəmanları Qriqori və Pyotr Melexovlar, Stepan Astaxov, Koşevoy, praktik olaraq bütün kişi əhalisi mənasını anlamadıqları döyüşlərə sürüklənmişlər. Kimin və nəyin üçün onlar ömrünün baharında ölməlidirlər? Xutordakı həyat onlara xeyli sevinc, gözəllik, ümidlər, imkanlar bəxş edir. Müharibə isə - ancaq məhrumiyətlər və ölüm.

Müharibənin yaratmış olduğu məhrumiyətlər, insanları dərd-kədəri ilə bağlı əsərin səhifələrindən oxuyuruq: “...Günlər bir-birindən qüssəli, üzüntülü keçir, həmişə əndişə və təlaş içində, işdə-gücdə, ehtiyac içində, sevinci yarıtmaq, davaya gedənlərin insanlara verdiyi dərdi-sər içində itib-batırdı, ömrün necə gəldiyi, necə getdiyi bilinmirdi” (Şoloxov, 2006: 64).

Əsərin müəllifinin müharibəyə olan nifrət və etirazları qəhrəmanların danışıqında da diqqətə çatdırılır. 44-cü polkun nümayəndəsinin çıxışı bu baxımdan diqqətçəkicidir. O deyir: “-Qardaşlar, qurultayımız bu ciddi işə elə yanaşmalıdır ki, xalqın qəlbinə toxunulmasın və hər işimiz əmin-amanlıqla qurtarsın! Biz qanlı müharibəyə yol verməməliyik. Onsuz da bizi üç il yarım səngərlərdə çürüdüblər” (Şoloxov, 2006: 239).

Müharibənin yaratmış olduğu aclıq və səfalətin izlərinin bədii əksi oxucunu M.A. Şoloxovun istedadlı qələminin əsiri edir. İstedadlı yazıçı bu dəhşətləri oxucusuna çatdıraraq onlarda amansız müharibələrə nifrət hissi aşılamaq üçün bütün bədii detallardan istifadə edir. Əsərin obrazlarından olan Bunçukun aşağıdakı sözləri dediklərimizin sübutudur: “Deməli, sən, qardaş, gör nə qədər aclıq çəkmişən ki, bircə dəfə adamın üzünə baxmaqla toxu acdan seçə bilirsən. Gör nə qədər müsibət və dəhşətə düşər olmusan ki, saçının hər çəngəsi bir cür ağarmışdır” (7, s. 217).

Müharibə ən yaxşılarını öldürür. Bunu dərk etdikdən sonra Qriqori silahı tullayır və doğma xutoruna qayıdır ki, doğma torpaqda işləsin, uşaqlarına gün ağlasın. Qəhrəmanın hələ heç 30 yaşı yoxdur, ancaq müharibə onu qocaldı, ruhunun ən yaxşı hissəsini əlindən alıb, oda yaxıb.

Əsərin baş qəhrəmanı Qriqori Melexovun aşağıdakı xəyalları ilə müəllif müharibə anlayışının məzmununu tam şəkildə açıqlayır: “Evə çataram, bir az dincələrəm, yaram sağalar, sonra da... – o belə düşünür və xəyalən əlini də yellədirdi. – sonra da işə baxaram. İş özü neyləmək lazım olduğunu göstərər” (Şoloxov, 2006: 276).

Özünün ölməz əsərində Şoloxov tarixin şəxsiyyət qarşısında məsuliyyəti sualını ortaya qoyur. Yazıçı həyatı korlanan qəhrəmanın halına yanır.

Müharibə insanları kinli edib bir-birindən uzaqlaşdırır. Qriqori fikir verir ki, şüurdan “qardaş”, “şərəf”, “Vətən” sözlər, düşüncələr kimi ayrılır. Əsrlərlə möhkəm olan kazakların birliyi süquta uğrayır. İndi hər biri özünə və öz ailəsinə cavabdehdir. Öz hakimiyyətindən istifadə edən Koşevoy yerli var-dövlət sahibi Miron Korşunovu edam etmək qərarına gəlir. Mironun oğlu Mitka atasının qisasını almaq üçün Koşevoyun anasını öldürür. Koşevoy Pyotr Melexovu qətlə yetirir, onun arvadı Darya İvan Alekseyeviçi güllələmişdir. Koşevoy anasının ölümünə görə artıq bütün Tatarski xutorundan intiqam alır: gedərkən “dalbadal yeddi evə od vurur”. Qan qan axtarışındadır.

Yazıçı göstərir ki, ölüm olan yerdə həqiqət ola bilməz. Həqiqət birdir, onun “qırmızısı” yaxud da “ağı” olmur.

Nəticə

Bədii əsərlərin cəmiyyətə təsirini dəyərləndirərkən Azərbaycan xalqının görkəmli mütəfəkkiri Mirzə Fətəli Axundzadənin fikirlərini xatırlatmaq yerinə düşərdi. O yazırdı: “Əgər insanları əsərlə qandırmaq, ağıllandırmaq, cahillikdən qurtarmaq mümkün olsaydı, onda İran xalqı Sədi Şirazinin əsərlərindən sonra dünyanın ən sivil xalqı olmalı idi”. Bədii – elmi fikrimizə Vurğun yadigarı olan Vaqif Səmədoğlunun da bu mövzuda maraqlı fikirlərinə nəzər salaq. O deyirdi: “Əgər yazıçının yazması ilə müharibə olmasaydı, Lev Tolstoyun “Hərb və sülh” əsərindən sonra iki dünya müharibəsi olmazdı”. Yəni bizim nə etməyimizdən asılı olmayaraq, ədəbiyyatın müharibə məsələsinə gücü çatmır.

Ədəbiyyat

1. Mustafa, F. (2019) “Bu əsərin qəhrəmanı zamandır”, [https:// www. yazyarat. com/yazi/ bu- esterin – bas – qehremani -zamandır-2019-12-13-201117](https://www.yazyarat.com/yazi/bu-esterin-bas-qehremani-zamandır-2019-12-13-201117)
2. Qurbanov, Q. V. (2000) Şoloxov: məqnoveniya jizni, Rostov na Donu, Çvetnaya peçat
3. Xəlilov, B. (2016) Əbədiyaşar ədəbiyyat”. – Bakı: Adiloğlu, 202 s.
4. Şərifova, S. M. (1987) Şoloxovun “Sakit Don” roman-epopeyası və F.Kərimzadənin “Qanlı aşırım” romanı: tarixi və bədii paralellər
5. Şoloxov, M.A. (2007) Povest və hekayələr. /tərcümə edənlər : Abbasov, Musayev B, Beyd, Hüseyn Şərif. – Bakı: Avrasiya Press, 360 s
6. Şoloxov M.A. (1975) İnsanın taleyi. (Hekayələr), Bakı: Azərənşr, 255 s.
7. Şoloxov, M.A. (2006) Sakit Don: İkinci kitab, Bakı: Avrasiya press, 408 s
8. sckoolessay.ru.
9. <https://sites.udel.edu/britlitwiki/the-first-world-war-and-literature/>

10. <https://www.history.com/news/how-world-war-i-changed-literature>
11. <https://unasmodno.ru/az/sostavlyaem-menyu/a-zori-zdes-tihie-harakteristika-geroev-iz-povestiborisa-vasileva.html>
12. https://www.academia.edu/26729324/The_Functions_of_War_Literature
13. <https://www.encyclopedia.com/arts/culture-magazines/war-and-peace-american-literature>
14. <https://m.modern.az/az/news/94622>
15. <https://www.encyclopedia.com/arts/culture-magazines/war-and-peace-american-literature>
16. <https://sites.udel.edu/britlitwiki/the-first-world-war-and-literature/>
17. https://www.academia.edu/26729324/The_Functions_of_War_Literature

Rəyçi: f.e.d. Lyudmila Səmədova

Göndərildi: 04.04.2022

Qəbul edildi: 09.05.2022